

felnőttekhez, hanem a gyerekekhez szól. Emellett figyelmet érdemlő észrevétele a ludasi mesék új lejegyzőjének, hogy megfigyelhető a meseszövegek romlása, „nem tartalmazk – például – a mesékben oly fontos szerepet betöltő állandósult szözerkezeteket, a frappáns, tömör cselekményelbeszéléseket, az ügyes helyszínváltozásokat”. Ezzel összefüggésben kell megjegyezni, hogy nem lehet általánosítani vagy „gazdag”-nak mondani ezeket a meséket, ha egy esetleg két formula előfordul egy-egy mesében. Sajátos viszont, hogy a kezdőformulák változatosak (pl.: „Vót egy szegény ember, annak vót egy fia...”; „Vót a világon egy embör . . .”; „. . . hol volt, hol nem volt, a hetedhét országon is tunnan volt . . .”), a záróformulákra viszont ez kevésbé mondható (pl.: „Vége van a mesének”; „Vége a mesének”; „Eddig vót a mese”; „Még ma is boldogan élnek, ha meg nem haltak”).

A ludasi mesék szereplői között (mivel legtöbb a tündér- és hősmese) találkozunk tündérekkel, sárkányokkal, boszorkányokkal (őregasszony vagy tündér képében), ördögökkel, katonákkal, a szegény ember gyerekeivel (Pista, János, Vörös Vitéz, Laci, Veronika, akiből a mese folyamán egyszerűen Vera lesz). A legendamesékben (Barát Erzsébet meséi) a főszereplő Jézuska és Szent Péter, de meg kell említeni több mese elmaradhatatlan szereplőjét, Mátyás királyt is.

Úgyes elképzelésre vall a mesékhez történő rajzválogatás, de a mesék előtt talán inkább a mesemondók adatait kellett volna közölni, hogy az (érdeklődő?) olvasónak ne hátul kelljen keresnie a számára fontos tudnivalókat.

Azzal, ami a gyűjtemény hátsó borítóján olvasható, hogy a „mese nem a könyvekben él igazán, hanem élőszóban” egyet lehet érteni, viszont nem valószínű, hogy a gyűjtő felszólítása is helyénvaló, miszerint a mesék akkor élnek tovább, ha a „meseolvasók mesemondókká válva tovább adják őket gyermekeiknek, unokáiknak”.

A *Ludasi népmesék* fogyatékoságai ellenére is értékes gyűjtemény, s Raffai Judit érdeme, munkáját dicséri, hogy alkalmunk nyílik a két gyűjtés összehasonlítására, hogy az olvasó eldöntheti, miképp és miben változtak a szövegek, mivel lettek szegényebbek, illetve gazdagabbak egy technikailag lényegesen fejlettebb korban. Nyilván az is felismerhető, hogy az eltelt harminc év alatt a mesemondók is hozzátettek a mesékhez valamit, a régen hallott meséket a jelen életérzésével egészítették ki. Ugyanakkor minden módosítás ellenére a ludasi meséken ma is felismerhető a szegedi kirajzás hatása.

Raffai Judit kötete tanulságos, fogadjuk szeretettel.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

AZ ELMÉLET VISSZAVONUL

Jean Baudrillard: *Az utolsó előtti pillanat. Beszélgetések Philippe Petit-vel*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000

Két francia filozófus beszélget: akár egy vicc is kezdődhetne így. Valójában azonban Jean Baudrillard és Philippe Petit beszélget ebben az esetben, viccesnek aligha tűnő dolgokról. A teljes igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy inkább csak Baudrillard beszél, Petit legfeljebb közbekérdez, mellékesen megjegyez valamit, esetleg kicsit ellenkezik, hogy feszegetse az éppen szóban forgó témát. Vérbeli Baudrillard-könyv ez tehát, mondhatnánk, azzal a megkötéssel, hogy jelen esetben Baudrillard-nak, afféle posztmo-

dern Szókratészként egy kvázi-vitapartnerre volt szüksége gondolatai kifejtéséhez, megfoga(l)m(a)zásához. Egy hangyányi különbség azért akad kettejük módszere között: míg a platóni dialógusok Szókratésze ugyanis szüntelenül kérdezzet, hogy mintegy a beszélgetőtársa szájába adva fogalmazza meg gondolatait, addig Baudrillard inkább saját kérdéseit adhatja Petit szájába, hogy azután ő maga válaszolja meg őket – gördülőekenyen, és persze lehengerlő magabiztossággal... A forma egyébként – *a beszélgetés szimulációja!* – annyiban igen találó (és a tartalomhoz mindenképpen kiválóan hozzásimuló), hogy Baudrillard mai világunk egyik legmeghatározóbb jellemzőjének a virtualitások és szimulációk győzedelmeskedését, mindenütt való eluralkodásukat tartja. Olyannyira, hogy a szimulációk mára már hiperreálisakká váltak, valóságosabbak a valóságosnál, mondja Baudrillard. Így tehát egy szimulált beszélgetés is sokkal inkább beszélgetés, mint egy egyszerű hétköznapi eszmecsere...

A könyvet egy kissé vezeti be és frappáns módon, afféle keretes elrendezésnek megfelelően egy kissé is zárja le. A bevezető esszé az *érték* sorsát veszi fontolóra, ami egyben az egész könyv alapvető problematikáját képezi, hiszen a beszélgetés során felvetődő témák sokfélesége mögött rendre felbukkan az értékvesztés mint számos aktuális világjelenség általános jellemzője (és sokszor magyarázata is). Az értékeket illetően egy kiüresedési folyamat körvonalazódása vehető észre, mondja Baudrillard. „A minden érték átértékelésének nagy nietzschei gondolata pontosan ellentétes módon valósult meg, az értékek visszafejlődésének formájában.” A hamis és igaz, csúf és szép, jó és rossz bináris oppozícióján nem sikerült túljutnunk; mint mondja, nem meghaladás történt, hanem „felbomlás és elmosódás”. Mivel a bevezető esszé szerint ez a jelenség a legszembetűnőbbben a gazdaság esetében vehető észre, ezért Baudrillard a kereskedelem (mondjuk így:) metafizikájáról teszi meg az első észrevételeket. Az érték logikáját egyre inkább a *spekuláció* „gazdaságon túli gazdasága” váltja fel, mondja, melyben az értékeknek nincs többé kapcsolata a termeléssel, a termelés *valóságos* feltételeivel. A spekuláció önkényes szabályokkal működő játék („katasztrófa-játék”), mely bizonyos szempontból öncélú, ugyanakkor ellenőrizhetetlen is, kicsúszik az elmélet kontrollja alól. A spekuláció előtérbe kerülése és a valóságos dolgok fokozatos háttérbe szorulása nemcsak a gazdaság világára jellemző, de a filozófia, az esztétika, a politika világában, valamint az emberi élet más aspektusaiban is tetten érhető. A teória ellenőrzést gyakorló képessége mindenütt, minden szférában meggyengült, helyette az érdek és a hatalom jóval ősbibb, őstőnősebb erőformái élednek újjá. Az elmélet nem tudja többé felülmúlni, megelőzni a gyakorlatot, ami szükségszerűen azt is jelenti, hogy az elmélet devalválódik, értelmetlenné és fölöslegessé válik, és vele együtt a fikció is, mely szintén irreleváns a szimulációk és a virtualitások által produkált, (hogy úgy mondjuk:) minden képzeletet felülmúló képzeletbeli világok mellett.

Petit és Baudrillard beszélgetései a könyvet bevezető sorok szerint az utolsó ponton születnek, „annak a szélsőségeknek a bekövetkezete előtt, amikor már nincs mit mondani”. Ebben a tekintetben egyfajta összefoglaló jelleget várhatunk el a könyvtől, vagyis azt, hogy summázzon mindent, amit az emberről és a világról ebben a „vég” előtti, legesleg-utolsó pillanatban tudni vagy gondolni lehet. Baudrillard ennek megfelelően számos témáról fejt ki a véleményét, kezdve az olyasféle közéleti dolgokkal, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk az újságokban, de persze szót ejt „komolyabb” területekről is, mint a technikai fejlődés vagy a művészetek, és Baudrillard végig a jelenségek mögötti

átfogó jellemzőkre való rálátás igényével beszél ezekről az igen eltérő kategóriájú dolgokról. A jelenségek mögött pedig az értékeknek a már említett általános és állandó csereberéje érhető tetten, ami Baudrillard szerint annak köszönhető, hogy az újonnan megvalósult világrendben „a piac és a demokrácia entrópiája” győzött. Hogy ez miként mutatkozik meg a politikum világában, arra vonatkozóan Baudrillard a keleti diktatúrák összeomlása utáni „interaktív” helyzetet említi: a korábban szemben álló két világ ugyanis ebben a szituációban kölcsönösen megfertőzi egymást a maga „vírusaival”. A Nyugat a technológia, a piacgazdaság, az elpuhulás kórokozói, a Kelet a környezetszennyezés, a bürokratikus tehetetlenség, a kínzó szorongás vírusait terjeszti, mégpedig úgy, hogy a cserebere körforgásában azok az értékek is veszítenek intenzitásukból, melyek korábban viszonylag jó hatásfokkal működtek, mint például a demokrácia vagy az emberi és szabadságjogok: „minden kézzelfogható, erkölcsi vagy politikai szabadságforma lassan feloldódik az egyetlen megmaradó szabadságformában, a piac szabadságában, a piac értékeinek a szabadságában, és ezen értékek világméretű alkalmazásában”. A kultúrák, világok, tradíciók közötti különbségek látszólag lassan elmosódnak a *mondializáció* (vagyis a globalizáció) során. A mondializáció hátulütője Baudrillard szerint éppen az, hogy az egyetemesség, az univerzalitás ellenében fejt ki hatását; s ez azt jelenti, hogy amíg az egyik oldalon a technika, a piac, a turizmus, az információ automatikusan „átfűrődik” a mondialisba, addig a másik oldalon az emberi jogok, a kultúra és a demokrácia egyetemes értékei folyamatosan elhalványulnak, eltűnnek. Azzal, hogy a mondializáció győzelmével az értékek és különbségek felszámolódnak, tisztára mosódnak, egy „tökéletesen differenciálatlan kultúra” (vagyis kulturálatlanság) jön létre. Noha a globalításra törő új világrend a felszínen az erőszak kirekesztéséről, a rossz, a betegség, a halál eliminációjáról szól, bizonyos szempontból ez mégis egy erőszakos folyamat, amely szükségszerűen kihívja maga ellen az egyre kiszolgáltatottabbá váló „egyediségek” vad és indulatos megnyilvánulásait, mint amilyen az Iszlám világnak a Nyugatra irányuló elkeseredett gyűlölete.

A *vírusok*, a *hálózat* és a *virtualitás* az a három kulcsfogalom, amellyel Baudrillard „az utolsó előtti pillanat” jellegét megragadja. Az értékek „átfertőződésének” világméretű jelensége a vírusok támadásához hasonlítható: a vírusok gyors szaporodásának jellemzője ugyanis az, hogy rövid idő leforgása alatt az egész rendszer destabilizálódásához vezet, legyen szó akár élő szervezetről, akár az információ, a gazdaság, a politika rendszeréről. Ezeknek a politikai, kereskedelmi, kulturális stb. „vírusoknak” a villámgyors terjedését a mindent átszövő média élőben, egyenes adásban (*real time*) közvetítő hírhálózata biztosítja. Az új világrend alapját éppen ezért a hálózat képezi: a kommunikációs műholdak, a mobiltelefonok, az internet segítségével hálózza be a glóbuszt az új illúzió. A prioritás pedig a hálózatot illeti meg, nem a hálózat előfizetői: a hálózat, a rendszer működése a fontos, nem az egyén, aki csupán a hálózat alárendelt részecskéje lehet (a hálózat túszává válik). Ismert allegóriával élve a szubjektum halála ez, de egybeesik a valóság halálával is, mely utóbbit a szimulákrumok váltják fel, a valóságosnál is valóságosabb utánzatok. „Megalkottunk egy párhuzamos és virtuális világot, amely a miénk helyébe lépett, ezért kikerültünk a világból.” A virtuális valóságnak köszönhetően beköszöntött a vágyaink halála, hiszen a képzelet és az álom átmasolódott a technikai valóságba; a lehetőségek hiperreálisakká váltak. A világ fenyegetettségét Baudrillard a leginkább ez utóbbiban látja, mivel ez azt is jelenti, hogy a szimulákrumok virtuális

világában nem lehet különbséget tenni az igaz és a hamis között. Ha pedig képtelenek vagyunk elválasztani egymástól a jót és a rosszat, összeomlanak „a derék racionális vezérelvek”.

Baudrillard radikális gondolkodása saját felfogása és szándéka szerint a világ illúziójának csillapítására törekszik. Az ideológiáktól és a hiedelmektől függetlenül, távolságot tartva, „a maguk pörésében” szeretné szemlélni a dolgokat, hogy megragadható legyen a tárgyiasság, az események radikalizmusa, és leírhatók legyenek a jelenségek. Ugyanakkor Baudrillard azt is elismeri, hogy a gondolkodás mint olyan ellentmondásos jelenség: amellet, hogy a valóságot faggatja, lehetséges, hogy ő maga is egy parazitaforma, sőt lehet, hogy éppen ő a rendszer legmélyén, mindennek az alapjaiban lappangó vírus. Mindenképpen van a gondolkodásban egy sötét, homályos tényező, melyet Baudrillard a gondokodás „démoni dimenziójának” nevez: a gondokodás folyamatában ugyanis az öntudatos elemek mellett mindenképp szerepet játszanak titokzatos, öntudatlan elemek is. A gondolat azért lehet démoni, mert egyszerre két oldal pártján is állhat, ami zavarba ejtő; ugyanakkor ha ezt felismeri az ember, könnyebben lemond a gondokodás dominanciájáról, ami nem is olyan rettenetes dolog: „Más kultúrákban az emberek az egész testükkel kapcsolódnak a világhoz, egyetértésben vannak a világgal, amelyet a metamorfózisok ciklusa alakít. A mi modern, racionális intelligenciánk a kezdettől fogva az eszközeink és ismereteink képére alakított technikai lényeket csinált belőlünk.”

A beszélgetés vége felé a művészet is szóba kerül. Philippe Petit a fényképezés témáját veti fel, Walter Benjaminget idézve, aki szerint megkerülhetetlenül fel kell tenni a kérdést: „a fényképezés pusztá feltalálása nem fordította-e ki önmagából a művészet alapvető jellegét?”. Válaszában Baudrillard kifejti, hogy mindenképpen tévedés átesztétizálni a fényképezést, hiszen a fotó jellegéből adódik, hogy „esztétikán inneni vagy túli vidékről” származik, továbbá hangsúlyozza, hogy a fotóban tagadhatatlanul van valamiféle mágia, valami *megőrizni való útok*. Ha mármost az olvasónak eszébe jut ezen a ponton, mit mond Jakob Böhme a képeknek az emberre tett hatásáról, akkor nem lehetetlen, hogy éppen ez, a fotózással és a képpel foglalkozó fejezet lesz számára a legizgalmasabb része ennek a beszélgetésnek. Böhme vallásos-misztikus szemléletében ugyanis a képalkotás (az ő szakszavával élve: az *imagináció*) „a mágia első alapja”, a teremtés mágikus aktusának első mozzanata, egyben dinamikus, központi eleme. Isten a maga *képére* teremtette az embert, tehát a teremtés (formálás) kezdete és alapja egy belső minta, valami lényeg megalkotása (*elképzelés*), amely azután kivetítéssel, beleképezéssel, imaginációval valósítható meg. Böhme szerint az ember is ugyanígy, ha sokszor nem is tudatosan, egy belső kép alapján alakítja az életét, egy elképzelt belső centrum a realizálásán fáradozik nap mint nap. Ebből következik, hogy ha a kép, amelyet az ember a lelkében megalkot, téves, akkor az az életmód, melyet a kép alapján követni próbál, szintén elhibázott lesz.

Baudrillard a fotó filozófiai aspektusain, „a fénykép mélyén megbúvó” semmiről tett észrevételein túl a civilizáció öngyűlöletéről is szót ejt, mely a filmezés alakulásán a lehető legvilágosabban látszik. „A legtöbb mai film tartalma véres sodródásán, a története szegénységén és fortélyos technikáján keresztül azt tanúsítja, hogy a filmesek különlegesen megvetik a saját eszközüket és a saját mesterségüket, és főleg megvetik a képet magát, amelyet bármilyen speciális effektus kedvéért hajlandók prostituálni.” Olyan büntény

ez, amelyben összekeveredik a gyilkos, a cinkos és az áldozat – ez pedig nem más, mint az öngyilkosság klasszikus esete...

A kötetet záró kisesszé végül óvatosan és (viszonylag) konzekvens módon, visszavon minden elméletet, mely magyarázni próbálja a jelent. Baudrillard a magfizikából vett hasonlattal él: ahogyan lehetetlen ugyanabban a pillanatban egyszerre kiszámolni a részecske helyzetét és sebességét, „ugyanúgy nem lehet egyszerre felbecsülni a valóságos eseményt és azt, hogy milyen pillanatnyi információt közvetít”. Nem tudhatunk hát semmit a jelenről, s a múltról is csak annyit, amennyit a rekonstrukció során felállított modelleink közvetítenek. Annyi azonban sejtethető, hogy már nem az ember gondolja a világot: ehelyett manapság „az embertelen gondolat bennünket”. Ez vezet el a gondolkodás radikális bizonytalanságához, amikor is „a gondolkodás a csalással rokon – mint ahogy az igazság is, amelyet, mint tudjuk, mindig fátyol rejt előlünk, ezért maga is örök csalás”.

Mintha ezzel a fátyol-metaforával a nyugati filozófia a védikus bölcsességhez érkezne vissza. A valóságot, és vele együtt a végső igazságokat Májja fátylai (ismét?) elrejtik előlünk...

DANYI Zoltán

SZÍNHÁZ

A TÓTÉK SZABADKÁN

Egy emberöltő után Szabadkán újra bemutatták Örkény István kétrészes tragikomédiáját, a *Tótékat*, amit 1987-ben Székely Gábor remek vendégrendezésében az Újvidéki Színház is színpadra vitt. A mű első szabadkai bemutatójára, melyre a mű keletkezésének évében, 1967-ben, a színházi műsor és játéktípus joggal modernizálódási folyamatának tekinthető időszakában került sor, amint erre a repertoár *Tóték* előtti és utáni műsor-darabjai közül többek között Mrozek *Rendőrség*, Brendan Behan *A tűz*, Arbuzov *Ilyen nagy szerelem*, illetve Schisgal *Szerelem, ó!*, Camus *Caligula*, Sartre *Pizskos kezek* című drámája is utalnak.

A Virág Mihály rendezte előadást mérsékelt sikerrel játszották. Vagy azért, mert a szabadkai és a vajdasági közönség még nem szokott hozzá a kellemesen szórakoztató darabok és előadások mellett a rendhagyó, modernebb formákhoz, vagy másért, arról sem a kritikák nem szólnak, sem az emlékezet nem őriz semmi bizonyosat. De nem kizárt, hogy a főbűnös a valóban szokatlan díszlet volt. A színház vezetése nyilván úgy gondolta, hogy az újszerű darabhoz rendhagyó díszlet illik, s a kakukkos óra és almárium helyett Tót Lajos tűzoltóparancsnok verandás vidéki, hegyi házát fehér mértani hasábkokkal „butoroztatta be” Petrik Pál díszlettervezővel. Az ötlet valóban riasztó volt, nem csoda, hogy Az Őrnagyot olykor vendégként játszó Latinovits Zoltán az egyik előadáson kétségbeesett dühvel rugdosta szerteszét a vakító fehér kockaszékeket és fehér hasábasztalt.

Az epizód természetesen színháztörténeti anekdotaként raktározódhatna el, ha a *Tóték* mostani szabadkai előadásában nem kísértene a múlt, ha a díszlettervező Znamenák István (Kaposvár) nem akadályozná saját rendezését. Ha Petrik Pál modernkedett, akkor Znamenák túlságosan is tiszteletben akarta tartani a szerzői utasításokat és a hagyományt, ami a szűkös szabadkai színpadon megoldhatatlan feladat elé állította: